

شماره ۱۰

قرآن و علوم روز

QURAN & CONTEMPORARY SCIENCE

علوم روز

قرآن، روانشناسی و علوم تربیتی (۲)

جلد اول

THE QURAN, PSYCHOLOGY & EDUCATION

بنیاد پژوهش‌های قرآنی حوزه و دانشگاه
دانشگاه الزهراء
با همکاری دانشگاه آزاد اسلامی واحد زاهدان

مؤسسه عالی علمی پژوهشی خراسان، دانشکده الهیات، مشهد
 خراسان و قائمیه خراسان، گروه فلسفه اسلامی، مشهد
 مسکن: محسن عباسی، دانشکده الهیات، مشهد
 تلفن: ۰۵۱-۳۲۲۲۰۰۰۰، ۰۵۱-۳۲۲۲۰۰۰۰
 شماره تماس: ۰۵۱-۳۲۲۲۰۰۰۰
 وبسایت: www.smp.ac.ir
 ج. ۱۶، پ. ۹۱۱۱۱، مشهد
 صندوق پستی: ۹۱۱۱۱-۹۱۱۱۱
 شماره ثبت: ۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰
 شماره شناسنامه: ۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰
 شماره ثبت: ۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰
 شماره شناسنامه: ۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰
 شماره ثبت: ۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰
 شماره شناسنامه: ۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰

فِرَّان: روان‌شناسی و علوم تربیتی (۲) (جلد اول مجموعه مقالات)

تألیف و تنظیم: بیژان یزدانی خانی خراسان، خراسان و دانشکده
 مسکن: محسن عباسی، دانشکده الهیات، مشهد
 دکتر محمد حسن دستغیب - دکتر پرواز خراسانی - سرکار خانم دکتر محبوبه خراسانی - سرکار خانم زینب
 نورمحمدی خراسانی - سرکار خانم دکتر سیمین پرواز خراسانی - دانشکده الهیات، مشهد
 دکتر سید محمد خراسانی - دانشکده الهیات، مشهد
 دکتر: انتشارات بیژان یزدانی خراسان، خراسان و دانشکده
 خراسانی - سرکار خانم بیژان یزدانی خراسانی - مشهد

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

تیراژ چاپ: ۱۰۰۰ - ۱۳۸۹

تعداد صفحات: ۳۲۱

قیمت: ۷۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۵۲۸-۰۰-۰

مسئولیت علمی مقالات بر عهده نویسندگان است.

ماده حقوقی محفوظ است و حق چاپ و توزیع برای خراسان و دانشکده الهیات

خراسان محفوظ است. حق چاپ و توزیع برای خراسان و دانشکده

مشهد: محسن عباسی، دانشکده الهیات، مشهد، تلفن: ۰۵۱-۳۲۲۲۰۰۰۰، پ. ۹۱۱۱۱، مشهد (۱۳۸۹) ۳۲۲۲۰۰۰۰

www.smp.ac.ir

Email: info@smp.ac.ir

فهرست مطالب

- ۹ پیشگفتار
- ۱۳ بررسی نتایج فراگیری پذیرش و کاربرد روان‌شناسی اسلامی
سید ابوالقاسم حسینی
- ۳۵ ایمان در قرآن عامل بنیادی سلامت روان
پروا دینعلی فتوی هاشم آبادی
- ۴۹ بررسی میزان اثر بخشی گروه درمانی معنوی - مذهبی در افزایش عزت نفس زندانیان
مرد زندان مرکزی مشهد
حسن حسن آبادی
- ۶۹ کنکاشی با رویکرد تربیتی در جزء هشتم قرآن
پرویز مهرام

کنکاشی با رویکرد تربیتی در جزء هفتم قرآن

دکتر بهروز عهram¹

چکیده:

رویت آدمی باید او را شناخت و برای شناخت انسان بهترین شیوه بهره‌گیری از پیام‌های زبانی و روش‌های خفای است. مطالعه رویت آدمی از طریق قرآن باید با نگاهی مداراستدلالگرا صورت پذیرد تا از این طریق بتوان از پیام‌های عظیم الهی به شیوه‌ای مناسب بهره‌گیری نمود و به گونه‌ای عملی تر اتفاق آهارانادین نظام‌دار تعلیم و تربیت پدید آورد. اگر چه در پیوند طولی و عرضی میان آیات و در بررسی مجموعه کامل قرآن کریم مسوولانه به یافته‌های بیشتری دست یافت، لیکن پژوهشگر صرفاً به بخشی از این کتاب گرامر آسانی پرداخته و امیدوار است تا در آینده بتواند تعامات این کتاب الهی را مورد بررسی قرار دهد. بر این اساس «این پژوهش تنها به آیات جزء هفتم قرآن معطوف بوده و سایر بجزئیات نظام تعلیم و تربیت را که در رویکردهای سیستمی مورد تأکید هستند، بر مبنای قرآن داده است.»

مقدمه:

هر نظام تولیدی برای استفاده بهینه و بهره‌برداری از محصول، راهنمایی را تحت عنوان «کاتالوگ» عرضه می‌دارد. توجه به قواعد بهره‌برداری و استفاده بهینه از محصول است که ضمانت لازم کارخانه را به دنبال داشته و به خدمت‌گیری از بالاترین ظرفیت کالا را در بیشترین مدت زمانی به همراه می‌آورد. حال اینکه هنگامی که یکت موسسه تولیدی با دانشی نسبی و غیر مطلق در زمینه محصول مادی خویش چنین حساسیت و توجهی را معطوف می‌دارد، چگونه می‌توان متصور گردید که خداوند عظیم و حکیم برای بالاترین محصولات یعنی اشرف مخلوقات که آن را به مقام خلیفه‌اللهی نائل نموده است، راهنمای زندگی و بهره‌برداری ارائه ننموده باشد. چنانچه قرآن کریم در قسمتی از آیه ۱۱۵ سوره مؤمنون تصریح می‌دارد که:

«الْحَسْبُ لَنَا خَلْقُنَاكُمْ مَبْنُوءًا» مگر بدانستید که ما شما را عبت آفریده ایم»

بنابراین زمانی که زندگی آدمی عبت نباشد، هدفمند است و زمانی که هدفی برای حیات آدمی متصور گردد، باید شیوه‌هایی برای نیل به آن هدف قائل گردید.

در طبقه بندی اهداف آموزشی، علاوه بر آنچه که مد نظر مستقیم معلمان کلاسی است و معمولاً تحت عنوان هدفهای جزئی تعلیم و تربیت (Educational Objectives) از آنها یاد می‌شود، طراحان توسعه و برنامه‌ریزی کلان جامعه به اهدافی فراتر اندیشه نموده و آن غایت‌های تربیتی را تحت عنوان هدفهای غایی - آرمانی تعلیم و تربیت (Educational Goals) نامگذاری می‌نمایند. بدیهی است که این اهداف غایی متأثر از ارزش‌های حاکم

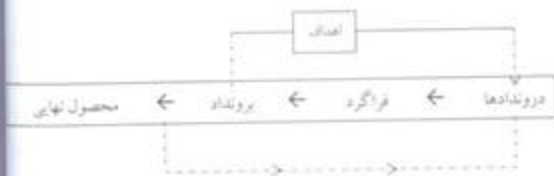
انسانی. مبانی بر جامعه بوده و مستقیماً از جهان شناختی و نگرش افراد حاکم بر آن جامعه نسبت به پدیده های عقلی و مادی نشأت می یابد.

ساز چرتی → اهداف مقطعی → اهداف غایی → نظام ارزشی حاکم بر جامعه

بر این اساس است که اگر چه در یک نظام سرمایه داری و استعمارگر، هدف غایی تربیت به صورت پرورش انسانهای هوشمند و دارای قابلیت به خدمت گرفتن دیگران شناسایی می شود، در تعلیم و تربیت مبتنی بر دیدگاههای اسلامی، پرورش انسان هایی دارای کمال روح و سودمند برای دیگر آدمیان به عنوان هدفی غایی طراحی می شود. در این راستا برای نگرش به تعلیم و تربیت باید به گونه ای سیستماتیک و نظم یافته نگرش استوار به شیوه ای موثر تر دیدگاههای تربیتی یک مکتب را دریافته و مورد تجزیه و تحلیل قرار داد.

بر این اساس و در ادامه نوشتار، نگرش جزء هشتم قرآن را به تعلیم و تربیت با دیدی نظامی در قالب عناصر اصلی یک نظام و شامل اهداف، درونداها، فراگرد، و پروتداد و محصول نهایی بررسی می نماییم. اگر چه این عناصر پنجگانه هر کدام دارای تعریفی مجزا و متمایز بوده، لیکن نگارنده دو قسمت پروتداد و محصول نهایی را به علت شباهت نسبی، به گونه ای تلفیقی مورد بررسی قرار داده است.^۱

۱. در مورد تعریفی مربوط به سیستم تعلیم و تربیت، پروتداد به محصول کلی نظام تعلیم و تربیت (Output)، اصلاح شده که ساختار نسبت به آن تعریفی می یابد. حال آنکه پس از بررسی مشکلات و باز خورد مناسب به مراحل کلی نظام و در جهت همه سازد نظام سطح نهایی (Benefit) وجود خواهد داشت.

اهداف تعلیم و تربیت :

اهداف نه تنها به عنوان یک عنصر از نظام تعلیم و تربیت، بلکه به عنوان مهمترین محور یک نظام تربیتی قابل احتساب است. منظور از اهداف، طبایعی است که تمامی عناصر در ارتباط متعامل با همدیگر و در جهت نیل به آن حرکت می نمایند. بر اساس خطوط ترسیم شده در آیات شریفه قرآن کریم، نیل به غایت های تربیتی تنها برای نسل کنونی مد نظر نبوده و اندیشه ای فراتر برای تعالی تمامی آدمیان و بدون مرزبندی های مکانی و زمانی مد نظر است. آیه ۱۱۴ سوره مبارکه مائده، دلیل روشنی بر این ادعاست. در این آیه از زبان حضرت عیسی بن مریم آمده است:

"... خداوند، پروردگارا بر ما مائده ای از آسمان فرو فرست که برای نسل کنونی و آیندگان جشن و عید و نشانه ای از تو باشد روزی ده که تو بهترین روزی دهه گیتی"
 قرآنی (۱۳۷۶ - ۲۰۵) به تصریح "لاولنا و آخرنا" تأکید داشته و برای پیامبران، همه مردم تاریخ و نسلها را مهم عنوان می دارد. در ترجمه تفسیر مجمع البیان نیز اگر چه طبرسی (ج ۷، ص ۲۳۶) دو معنا را عنوان می دارد، لیکن این معنا را که "لاولنا و آخرنا" عیدی برای دوره ما و دوره بعد است را بهتر می داند.

بر این اساس می توان در هدف گزینی تعلیم و تربیت تنها نسل کنونی را مورد توجه قرار

نداده و یا
 های انسان -
 پارسایی - و
 فوق الذکر،
 جهت نزدیک
 عدم تکثیر نه
 همچنین
 شناسی از
 قرآنی (۷۷)
 عدم ترس از
 این نکته که
 روان که زود
 (ج ۵، ص ۸)
 "آیه شریفه
 حرکت می
 دست ندادند
 می گردند
 جز سعادت
 بر این
 برای سیر

نهاد و بالذات به ای فراتر به تعالی انسان فکر نمود. از دیگر مواردی که به عنوان هدف در انسان‌سازی در تعلیم و تربیت اسلامی مدنظر است، می‌توان به علم و دانش، زهد و زاری، و تواضع و خضوع اشاره نمود. در آیه ۸۲ از سوره مائده، به سه محور اساسی فوق‌الذکر اشاره شد و به زعم علامه طباطبائی در تفسیر المیزان (ترجمه، ج ۶، ص ۱۱۴) جهت نزدیک تر بودن ملت نصارا را به اسلام در زبانی علما، «وقور زهاد و پارسایان» و «ملک نصارا» ذکر نموده است.

محقق پرورش عزت نفس (Self-Esteem) که امروزه در مکاتب انسانگرایی روان‌شناسی از جایگاهی رفیع برخوردار گشته، از اهداف تربیت آدمی معرفی شده است. قرنی (۱۳۷۶، ج ۳، ص ۱۹۱) یکی از پیام‌های دریافت‌شده از آیه ۱۰۵ سوره مائده را در حدیثی از تنهایی در راه حق و بر اساس «عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا تَبْلُغُوا بِهَا آجْرًا» است. این نکته که ارتباطی مستقیم با عزت نفس آدمی دارد، تنها از طریق کلیت و یکپارچگی روان که زمینه اصلی بهداشت روانی آدمی است، حاصل می‌شود. علامه طباطبائی (ج ۶، ص ۱۲۸) در ذیل این آیه می‌نویسد:

«آیه شریف برای انسان راهی و هدفی فرض کرده که هر کس به سوی آن هدف حرکت می‌کند، و چنین فرض کرده که بعضی کمال مراقبت را در گم نشدن و راه را از دست ندادن به کار برده و به هدف می‌رسد. و بعضی دیگر از راه منحرف شده و گمراه می‌گردند، و بدون تردید بنظر چنین می‌آید که آن هدفی را که قرآن منظور همه می‌داند در سعادت زندگی و سرانجام نیک چیزی نیست.»

بر این اساس، یکی از اهداف اساسی تعلیم و تربیت را می‌توان آگاهی بخشی به آدمی در مسیر سعادت و عدم انحراف از مسیر اصلی دانست که غایت سعادت و سرانجام

نیک در آن دسته شده است. این هدف دقیقاً هم راستای با پیام ارائه شده قرآنی در آیه ۳۶ سوره انعام است که انسان را در انتخاب آزاد معرفی می‌نماید. بر این اساس آزادی آدمی است که او می‌تواند در مسیر به سمت هدف حرکت نموده و بنا به انحراف و گمراهی نایل شود.

در تفسیر نور و برای آیه ۳۶ - انعام، قرآنی (۱۳۷۶) آزادی انسان را به استاد دینا بَسَّيْتُ الَّذِينَ يَشْكُرُونَ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ مِنَ اللَّهِ لَمْ يَلَهُ يَرْجِعُونَ عاقلاً گردیده است. بنابراین زمانی که آزادی آدمی در انتخاب مطرح باشد، باید ظرفیت لازم را در آدمی ایجاد نمود تا او بتواند به مناسبت‌ترین گزینش‌ها دست بزند، و این گزینش‌ها الزاماً باید متناسب بر حکمت و علم آدمی باشد. چرا که اگر بپذیریم که کمال انسان از طریق سیر در خداگونه شدن اوست، آنگاه از طریق آیه ۱۸ سوره انعام در خواهیم یافت که خداوند ضمن القدار و تفوق بر تمامی قدرتها، آن را بر حکمت و علم استوار می‌داند.

«وَقَدْ عَلَّمَهُ الْخَيْرَ»

و خداوند کمال القدار و توانایی را بر بندگانش دارد، و او حکیم و آگاه است.

لیکن مهم اینجاست که انسان برای نجات نیازمند نه تنها شناخت، بلکه بارور شدن زمینه‌ها و ظرفیت‌های دیگر درونی است. چنانچه در سوره انعام - آیه ۲۰، به این نکته تصریح شده است که اگر چه به برخی افراد کتب آسمانی ثورات و انجیل فرستاده شده و آنان پیامبر اسلام را همانند فرزندان خود می‌شناسند، لیکن حاضر به ایمان آوردن نیستند. حسنی الهمدانی در جلد پنجم از تفسیر الوار در خشان (۲۶۵) علت این امر را در حسد و رشک به پیامبر عنوان می‌دارد. بر این اساس است که رشد آدم تنها در جنبه‌های شناختی خلاصه نشده و اهداف تعلیم و تربیت باید در جنبه‌هایی دیگر از ابعاد شخصیت‌پذیری

آدمی و تفر
بخشی و نه
تزیین شده
پرورش نه
فرار می‌گ
شدن پیش
از دیگر
گردید،
آدمیان را
در ذیل ای
بگو
قرآنی
جمله برای
بر اساس
سوارذ ذیل
۱
۲
۳
۴
۵

انسان و ترکیه نفس صورت پذیرد. چرا که اگر تنها اهداف تعلیم و تربیت را به آگاهی حتی و تعلیم محدود نماییم، آنگاه عالمانی بدون عمل و یا عالمانی منحرف به جامعه فریب شده که ضرر آنها بیش از منافع آنها خواهد بود. اینجاست که ترکیه آدمی و پرورش تمامی استعدادهای بالقوه آدمی و با تأکید بر جنبه های عاطفی و ارزشی مورد توجه قرار می گیرد تا ریشه های حسد و رشک و خودبینی خشکالیده و انسان به سمت خدایی نماز پیش رود.

از دیگر مواردی که می توان برای اهداف نظام تربیتی اسلام در این حوزه از قرآن قائل گردید، گسترش عدالت اجتماعی است. آیه ۱۵ سوره انعام در این راستاست که تمامی انسان را بدون توجه به جنس و نژاد، در مقابل رعایت قوانین الهی مسئول معرفی نماید. بر دلی این آیه که:

لکم هذا اگر من پروردگارم را نافرمانی کنم، از عذاب روز بزرگ بپناکم

قرآنی (۱۳۶، ج ۳، ص ۲۴۷) نخستین پیام آن را یکسانی قانون الهی برای همگان و از همه برای پیامبر بیک عنوان می داند.

بر اساس آنچه که گذشت، می توان اهداف تعلیم و تربیت قرآنی را در این حوزه، در موارد ذیل خلاصه نمود:

۱. رشد انسان به صورتی همه جانبه و تربیت انسان کامل
۲. گسترش عدالت اجتماعی
۳. ترکیه و تربیت آدمی در کنار تعلیم و آموزش و با قبل از آن
۴. پرورش عزت نفس در آدمی و انتخاب مسیر درست (حتی اگر تنها باشد)
۵. پرورش تواضع و فروتنی در آدمی و فاصله بخشی انسان از روحیه استکباری

۶. نگرش جامع به سعادت آدمی و بدون مرزبندیهای زمانی و مکانی

دروندهاها:

دومین عنصر اساسی در نظام تعلیم و تربیت، درونداهاست. منظور از درونداها، تمامی امکانات، هزینه‌ها، افراد انسانی، قوانین و مقررات و سایر نهادهایی است که به نظام آموزش و پرورش تربیت شده تا از طریق تعامل آنها در مرحله فراگردها، بتوان به اهداف غایی نظام تعلیم و تربیت دست یازید. در این خصوص و از طریق کنکاش در جزء هشتم، مواردی در خصوص ویژگیهای معلم و محتوای آموزش و تربیت به عنوان ارکانی اساسی در بعد درونداها قابل ذکر است.

یکی از موارد قابل تأمل در خصوص گزینش محتوای، اشاره آیه ۱۰۴ از سوره مائده است که بر اساس استنتاج قرآنی (۱۳۷۶، ص ۸۹) از این آیه، آنچه که باید اصل و محور قرار بگیرد، فرهنگ اسلام و نه فرهنگ پیشینیان است. در این آیه آمده است:

«وَاتَّخَذَ لِنَفْسِهِمْ لَعْنَةً إِيَّاهُ إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَاللَّهُ وَالرَّسُولُ فَأَلَوْا حَسِبْنَا مَا نَجِدْنَا عَلَيْهِ أَهْمًا لَوْلَا كُنَّا آبَتْهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ»

که الهی فتنه ای در ترجمه آورده است:

"و چون به آنها گفته شد بیاید از حکم کنایی که خدا فرستاده و دستور رسول او پیروی کنید گفتند آن دینی که پدران خود زایبر آن یافتیم ما را کفایت است. آیا باید آنها کورکورانه از پدران خود در صورتی که مردم جاهلی بوده و بحق راه نیافته باشند، باز پیروی کنند؟"

طیلمه طباطبایی در صفحه ۲۳۳ از جلد ششم تفسیر المیزان و در ذیل این آیه، تمایزی را بین حق و باطل قائل و دعوت پیامبر ﷺ را دعوت به حق می‌داند. چرا که حق عبارت از

راستی و درست
نباشد. بنابراین
از مسیری است
فرد باید به که
محتوای درون
شناختی و قرآ
معلم نیز به
جایگاه ویژه ا
الگو بودن نه
قرآنی در
رهبر در آیین
باشد (اول م
را برای رهبر
پیشوای تربیت
خدا (اوج
براست از شر
۱. بن عمر،
پانزدهم،
شاهین آرم
است

یاشی و درستی است که هیچ دروغی در آن راه نداشته و علمی که جهل آمیخته به آن باشد. بهترین یکی از نکات مهم در گزینش محتوای قابل ارائه، «حق بودن آن و فاصله آن از عصری است که فرد به تقلید کورکورانه و حفظ طوطی وار مطالب نزدیک شود. بلکه فرد باید به کمک قوه تعقل خویش، در مطالب دخل و تصرف ذهنی نموده و بنابراین در معنای دروندا شده برای نظام تعلیم و تربیت، برنامه ریزان باید به طبقات بالاتر حیطه تاخیر و فراز از تقلید و حفظ طوطی وار غایت نمایند.»

معنوی به عنوان یکی از اجزاء دروندادی نظام تعلیم و تربیت، از دیدگاه قرآن دارای جایگاه ویژه ای است. در جزء هفتم، و در آیات ۱۶ و ۱۹ سوره انعام اشاراتی در خصوص نگه داشتن معلم و عامل بودن وی به عمل ارائه شده است.

فرستی در تفسیر سوره نور (۱۳۷۶، ج ۳، ص ۲۳۴) یکی از پیام های آیه ۱۶ را پیشگامی رهبر بر آئین دالسته و عنوان می دارد که رهبر باید دارای بالاترین درجه اخلاص و تسلیم باشد (اول من اسلم). وی همچنین (همان منبع، ص ۲۴۰) در تفسیر آیه ۱۹، ویژگی هایی را برای رهبر آسمانی ذکر نموده که این شرایط را می توان برای معلم نیز به عنوان یکد پیروی تربیتی صادق دانست. به زعم وی این شرایط و ویژگی ها عبارتند از: ایمان به هدف (لنصر الی هذا القرآن)، اعتماد به آینده (و من یلحق)، صلابت (قل لا أشهد)، و ولایت از شرک (اننی بری - مما یشرکون)

۱- در تاریخ ۱۳۸۶، به عنوان مؤلف ترین صاحب نظر و تربیت در زمینه طبقه بندی هدفهای آموزشی، نظرات از دانشگاه رازی به حیطه شناختی و عاطفی و روانی - سرگزی تکنیک و حیطه شناختی - که مستقیماً با فرایندهای ذهنی و نفسی آن مربوط است - در رابطه با طبقه بندی و ارزش طبقه بندی، حفظ، تفهیم، کاربرد، تحلیل، ترکیب، و ارزشیابی تقسیم نموده

بر اساس آنچه که گذشت، بدر قسمت دروندا‌های نظام تعلیم و تربیت که در جزء هفتم مورد اشاره قرار گرفته اند، می‌توان به استنتاج‌های ذیل دست یافت:

۱. در گزینش محتوی باید ملاکت اصلی را در فرار گرفتن، محتوی در مسیر حق دانست.
۲. مطالب محتوایی باید به گونه‌ای باشند که فرد را به حفظ و تقلید کوزکوره سوق نداده و قدرت تحلیل و دخل و تصرف ذهنی را در وی افزایش دهند.
۳. محتوی باید بر استدلال استوار باشد و نه بر تقلید از سنن و ارزش‌های پیشینیان و بی‌اسن موجود.

۴. معلم باید در جهت تربیت آدمی، خود تربیت یافته و دارای تزکیه و تهذیب نفس باشد.
۵. ایمان به هدف - امید به آینده - صلابت و برائت از پلیدی‌ها و نادرستی‌ها از ویژگی‌های لازم برای معلم است.

فراگردد

منظور از فراگردد (Process) به عنوان یکی از اجزاء نظام تعلیم و تربیت، تعامل اجزاء مختلفی است که به صورت دروندا به سیستم آموزشی وارد شده‌اند. بر این اساس دانش آموزان و رفتارهای ورودی آنان - ویژگی‌های فطری آدمی - روشهای برخورد معلمان و معلمان - شیوه‌های آموزش - محتوای آموزش - و موارد و نحوه بکارگیری تشویق و تنبیه از جمله موارد قابل توجه در مرحله فراگردد هستند.

یکی از موارد توجه قرآن کریم، شیوه و روش تعلیم و تربیت است که در آیات همچون ۹۰ و ۹۱ و ۱۰۱ و ۱۰۲ و ۱۱۶ از سوره مائده و آیات ۱۹ و ۱۲ و ۱۰۵ و ۱۰۷ سوره نعام به آن

۱. در این راستا می‌توان به فرمایش امام علی (ع) در نهج البلاغه اشاره نمود که "اعلم معلمان علم تسرع و علم مطروحا و علم التسرع ناکم بلکن المطروح" (۱) به نقل از کتاب تعلیم و تربیت در اسلام - تهیه‌شده مطهری، ص ۱۹۹.

اشاره شد
فطرت آ
مسیحیان
در نفس
نمایش
اساس
که خمیر
در رو
را هدایت
نیز در
پلید و ش
و ناپسند
تفسیری
نمونه - آ
قرآن آ
ج ۳، ص
صورت
"اول
و اشاره
نقل ۱

نار شده است. در خصوص روش تعلیم و تربیت، ابتدا قرآن کریم در آیه ۸۳ - مائده، فطرت آدمی را مورد اشاره قرار داده و استماع آیات قرآنی را باعث هدایت و ایمان گروه سبحان به خدا و رسول عنوان می‌دارد. اکثر تفاسیر و از جمله تفسیر جامع (ج ۲، ص ۲۴۹) در تفسیر این آیه به داستان مهاجرت مسلمانان قریش به حبشه و بیان آیات الهی برای جانی و قیسین که باعث گریستن آنها و اختیار اسلام بوده است، اشاره داشته‌اند. بر این اساس، فطرت آدمی دارای زمینه‌های خوبی و مستعد رشد تلقی شده و این در حالتی است که حصول فطرت و تیرگی غبار بر آن موثر نگردیده باشد.

در روش تعلیم و تربیت، چنانکه برخی از صاحب نظران آن را "گرفتن دست آدمی و او را هدایت گم به گم از نسلایات حیوانی به کمابیات انسانی ذکر نموده‌اند"، قرآن کریم نیز در آیه ۹۰ از سوره مائده در شرایطی پرهیز از شراب و قمار و بی‌ثباتی‌ها و تیرهای قرعه را بنده شیطانی عنوان می‌دارد که در آیاتی قبل از آن و به گونه‌ای تدریجی، مذمت و پندش می‌آید. راب رأی آدمیان آن مقطع زمانی عنوان داشته است. اگر چه در منابع لغوی متفاوت از قبیل تفسیر اختصاصی الشی عشری - تفسیر اختصاصی آسان - تفسیر نوبه - تفسیر احسن الحدیث - تفسیر عمومی منهج الصادقین - و مواهب علیّه به آیات دیگر قرآن کریم در مذمت شرب خمر و مسکرات اشاره شده است، لیکن در تفسیر نور (ج ۲، ص ۹۰)، قرآنی (۱۳۷۶) سیر نزول آیات را مشخص نموده و تحریم شراب را به صورت تدریجی عنوان داشته است. وی در این خصوص و برای آیه ۹۰ مائده می‌نویسد: "اول آیه‌ای آمد که از خرما و انگور، هم رزق تهیه می‌شود، و هم مست کننده است" و اشاره به مست کنندگی، بیان بدی آن بود. سپس به منافع قمار و شراب، و بیشتر بودن

گناهانش از منافعتش اشاره کرد. بعداً آیه ای آمد که در حال مستی نماز نخوانید. سپس آیه فوق که آن را بلند و عملی شیطانی و حرام دانست^۱.

بنابراین از این آیه و سیر آیات تحریم شراب که در آن برهه زمانی ریشه ای عمیق در میان اعراب جاهلیت داشته است، به سادگی می‌توان دریافت که به تناسب شرایط و ویژگی‌های محیط و آدمی، فرایند تربیت باید تدریجی و گام به گام باشد که در غیر اینصورت نتایج لازم حاصل نخواهد گردید.

از موارد دیگری که در خصوص روش‌های آموزشی می‌توان به آن اشاره نمود، عدم ارائه پیام به صورت مستقیم است که می‌تواند در مواردی دارای نتایج مناسب‌تری در مقایسه با پیام‌های مستقیم باشد. امروزه در روان‌شناسی اجتماعی (مثلاً ارولسون ۱۹۷۲) ترجمه شکر کین (۱۳۷۱) ص ۹۱ نیز پیام‌های پنهان (Subliminal Message) دارای اثر بخشی بیشتری نسبت به پیام‌های مستقیم در تغییر نگرش‌ها و احساسات فرد معرفی شده‌اند. چرا که در پیام‌های مستقیم، مخاطب احساس می‌نماید که در معرض تهاجم آینده‌ای نامآشنا با ساختار سازمان یافته شخصیتی، عاطفی است و بنابراین به طور ناخودآگاه نسبت به ایجاد دوزخه‌ای برای مقاومت از ارزش‌های قبلی مبادرت می‌نماید. در آیه ۱۱۶ از سوره مائده، به خطاب قرار دادن حضرت عیسی توسط خداوند حکیم اشاره شده و به گونه‌ای استعظامی آورده شده است که: "ای عیسی این مریم! آیا تو به مردم گفتی که به جای خداوند، مرا و مادرم را به عنوان دو معبود بگیرید؟...".^۲ و سپس حضرت عیسی این مریم، به تسبیح خداوند و ضرورت ستایش خداوند می‌پردازد.

۱. بقره (۲) آیه ۲۱۹

۲. مائده (۵) آیه ۱۱۶

یکی
به درسی
مستقیم و
مخاطبین
کریم به
در مذمت
" قطع
را از یاد
در تد
تحریم بر
های تربی
(استدلال
خصوص
استدلال
سپس با
که آیا
علاقه
داشته و ما
را در ایام
این فرود

یکی از پیام های ارائه شده این آیه در تفسیر نور، تصریح به این نکته است که "گاهی در می گویند تا دیوار بشنود" و این نمونه ای از ضرورت ارائه پیام هایی به صورت غیر مستقیم و در مواردی است که دارای اثر بخشی بیشتری باشند. لیکن در مواردی که سخن قابلیت دریافت و تأمل در فلسفه احکام را از طریق استدلال داشته باشد، قرآن کریم به بیان استدلال در این موارد پرداخته و به عنوان نمونه در آیه ۹۱ از سوره مائده که در سنت شراب و قمار نازل شده است، دلایلی را بدین شرح عنوان می دارد:

"فعلماً شیطان می خواهد به وسیله شراب و قمار، میان شما دشمنی و کینه بیفکند و شما را از یاد خدا و از نماز بازدارد. پس (با این همه مفسران) آیا دست بر می دارید؟"

در تفسیر این آیه فرشتی (۱۳۶۶، ج ۳، ص ۱۰۷) ضمن اینکه تأکید قرآن را در بیان فلسفه تحریم بر روی دو نکته ضرر اجتماعی و ضرر معنوی انسان تصریح می دارد، یکی از پیام های تربیتی را برای تأثیر کلام، بیان فلسفه احکام ذکر می کند. در راستای همین نکته استدلال و قبول از طریق ذهن، آیات ۷۶ تا ۷۸ سوره انعام نیز دارای اشاراتی در خصوص سئوالات اساسی حضرت ابراهیم پیرامون جهان شناسی و خداشناسی از طریق استدلال است. در این سه آیه، ابتدا توجه ابراهیم به ستاره ها و ماه و خورشید اشاره شده و سپس با قروب و افول هر یک، سخنان ابراهیم از خود و در جمع مشرکان برجسته می شود که آیا خدای افول کننده و متغیر می تواند خدای آمرزنده و وجود مطلق باشد؟

عنه طرابلسی (ج ۷، ص ۲۴۴) در تفسیر این سه آیه به اهمیت استدلال در شناخت تأکید داشته و ضمن رد کافر شدن حضرت ابراهیم علیه السلام از طریق این سئوالات، ضمن اینکه ابراهیم را در ابداع عقلیت معرفی می نماید، به ضرورت وجود فرضیاتی در علم و مسح زدن پیوسته این فرضیات اشاره نموده و بر این نکته تصریح می نماید که تا مادامی که فرد استدلالش

تمام نشده و به نتیجه نرسیده باشد، تکلیفش یکسره نشده است.

نکته دیگری را که می‌توان از این آیه برداشت نمود، همان تدریجی بودن آموزش و طرح سئوالاتی برای مخاطبین است که از این طریق بتوان قدرت پذیرش را برای مخاطبین تا اعلی درجه ممکن افزایش داد. قرآنی (۱۳۷۶، ج ۳، ص ۳۲۱) در تفسیر سوره پیام‌هایی را برای این سه آیه ذکر نموده است. از جمله این پیام‌ها می‌توان به موارد پیدار کردن فطرت، فعال کردن اندیشه‌ها، توجه به احساسات، بهره‌گیری از روش گام به گام در آموزش، و آزمون فرض‌های متعدد جهت دریافت حقیقت اشاره نمود.

علاوه بر آنچه که در ضرورت استدلال برای دریافت مفاهیم توسط مخاطبین آورده شده است، تنوع در بیان استدلال و وسایلی آموزشی نیز از جمله موارد حائز اهمیت است که قرآن کریم در آیه ۱۰۵ سوره انعام به آن اشاره داشته است. در این آیه آورده شده است: "و بدین سان آیات را (در شکل‌های گوناگون) بیان می‌کنیم، تا (مبادا) بگویند تو (تو کسی) درس خوانده‌ای و برای کسانی بیان می‌کنیم که اهل فهم و علم باشند."

در تفسیر اختصاصی روض الجنان و روح الجنان (ج ۷، ص ۴۱۷) آورده شده است که "بعضی درباره (تصرف) گفته‌اند که تصریف به معنای بیان یک معنا است در صورت‌های گوناگون تا فایده‌اش جامع‌تر شود." در تفسیر مجمع البیان نیز (ج ۸، ص ۲۱۶) به پی‌بردن حقیقت و شناخت واقعیت توسط علمای صاحب عقل و اندیشه اشاره شده است.

بر اساس آنچه که در آیات مرتبط با بخش فرارگد نظام آموزشی آورده شده، حقیقت‌یابی فطرت آدمی، ضرورت استدلال برای آدمی و در جهت دریافت حقایق، و تنوع در شیوه‌های استدلال، از جمله اموری هستند که شناخت و عمل به آنها می‌تواند افراد متعلم را در جهت کسب حقایق کمک‌نموده و وظایف پیامبران و رهبران دینی را در حدود

بریان و معلمان جامعه تحدید نمایند. چنانچه در آیه ۱۰۷ سوره انعام، سنت الهی در فلسفه حیات انبیا، نگاهبان بودن بر آدمیان معرفی شده و پیامبر ﷺ تصریح می‌شود که عهده دار ایمان آوردن آدمیان نیست. در تفسیر نور (ج ۳، ص ۳۶۱)، مفسر با استناد به (ما جعلناک علیهم حلیفاً)، پیامبران الهی را به عنوان مربی و معلم و نه زندانبانانی که با زور و تحمیل به دستور دهنی بپردازند، معرفی می‌نماید.

دو نکته دیگر قابل ذکر در خصوص روش های تربیتی، یکی ضرورت ارائه الگو به آئمی در جهت تربیت و دیگری ضرورت تلقین تشویق و تنبیه در جریان آموزش و تربیت است. در خصوص نکته نخست، در آیه ۹ از سوره انعام آورده شده است:

”حق اگر (پیامبر شما را) فرشته قرار می‌دادیم، حتماً او را به صورت مردی می‌ساختیم و شبیه ای که اکنون با آن حق را می‌پوشانند، همچنان بر آنان می‌پوشانیم“

در تفسیر نور (ج ۳، ص ۲۲۹)، و در ذیل این آیه برای تربیت و دعوت، ضرورت ارائه الگوهای مردمی به آدمیان ارائه شده تا از این طریق بتوانند در دعوت‌ها و اعمال پیشگام بوده باشند. در مجموعه تفاسیر دیگر نیز در تفسیر این آیه به دلایل عدم گزینش فرشتگان به جای پیامبران الهی تأکید شده و عدم سخت‌گیری جنس آنان با آدمیان و همبسطور عدم سازگاری جزو اختیار در تربیت و کمال مطرح شده است.

در خصوص نکته دوم، یعنی ضرورت تلقین تشویق و تنبیه نیز آیه ۹۸ سوره انعام قابل استناد است که می‌فرماید:

”یا مَعْشَرُ اَنْ اَللّٰهُ شَدِيْدُ الْعِقَابِ وَاِنَّ اللّٰهَ لَفَرَّوْهُنَّ رَحِيْمٌ“

”بناید که خداوند سخت کیفر است و خداوند آمرزنده و مهربان است“

اگر چه بر اساس نظرات ارائه شده در اکثر تفاسیر (ج ۴، ص ۲۷۲) و با روان جاوید (ج ۴،

ص ۲۷۶)، منظور از "عقاب" قبل از "ظهور رحیم" قدرت توبه در شکست طوبت الهی است، لیکن می‌توان ضرورت تشویق و تنبیه را در کنار هم و برای تربیت آدمی نیز از خلال آیه دریافت نمود.

از دیگر نکاتی که در مرحله فراگرد می‌تواند مورد توجه واقع شود، گزینش محتوای آموزشی است. بر اساس آیاتی که ذکر آنها رفت، به پرورش فوه استدلال و تعمق بیشتر به مخاطبین توجهی وارد مبذول شده و لذا در این راستا می‌توان تمامی دروس پرورش دهنده ذهن آدمی را مهم تلقی نمود. لیکن دروس را می‌توان به صورت بازتر مورد تکیه دانست. برای مثال در آیاتی از قبیل آیات ۳۴ و ۳۵ سوره انعام اشاره به فراگیری تاریخ و اهمیت و ضرورت آشنایی با آن و عبرت آموزشی از تاریخ پیشین آورده شده است. آیه ۶ از سوره انعام که با "الم یروا" آغاز می‌شود، آدمکی را به دیدن سرگذشت اممهای پیشین و عاقبت آنان مورد سؤال قرار داده و در آیه ۳۴ انعام نیز قرآن کریم، پس از بیان مشکلات و سیر پیامبران پیشین، گزارشی گوشه‌ای از اختصار پیامبران را از طریق تاریخ برای پیامبر اکرم ﷺ یادآور می‌شود. در تفسیر نور (ج ۳، ص ۲۲۵ و ۲۲۶) برای دو آیه فوق‌الذکر پیام‌هایی در راستای عبرت آموزی از تاریخ و سرنوشت دیگران - آشنایی با تاریخ - عنوان یکی از بهترین احکام های مقاومت در برابر شایده - و ضرورت شناخت تاریخ توبه تمامی افراد و در جهت شناخت نمونه‌های مشابه خود توسط آدمی ذکر شده است که تماماً بر اهمیت فراگیری تاریخ صحه می‌گذارند. همچنین در آیه ۱۱ از سوره انعام داریم:

«فَلْيَسْأَلُوا فِي الْأَرْضِ لِمَ أَنْظَرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ» که قسمت «فَلْيَسْأَلُوا فِي الْأَرْضِ» می‌تواند تأکیدی بر سیر و سیاحت در تمامی نقاط زمین و قسمت دوم تعبیر بر مطالعه پیشینان از طریق آثار فرهنگی و زندگی و مطالعه احوالات آنها باشد. از آنجا که

رمان «سیراً فی الأرض» مجموعاً ۶ بار در قرآن کریم آورده شده است.^۱ بنابراین بر توت دروسی در زمینه جغرافیا و مردم شناسی را در این زمینه قابل تأمل دانست و از آنجایی که در ادامه آیه مطالعه سرنوشت آدمیان پیشین تصریح شده است، می توان زمینه های را از قبیل تاریخ، هنر، باستان شناسی، و ادبیات و زمینه های وابسته را حائز توجه دانست. یکی از نکات قابل توجه در این آیه که می توانست در بعد روش ها حائز اهمیت تلقی شود ضرورت استفاده و بهره گیری از مسافرت ها و اردوهای علمی و تدبیر و اندیشه در مشاهدات است؛ چرا که بر اساس یافته های علم روان شناختی، آنچه که از طریق حواس حسی آدمی برای انسان حاصل می شود، از آنچه که تنها از طریق یک حس برای انسان حاصل می شود اثرش بیشتر و پایدارتر خواهد بود. در تفسیر نمونه (ج ۸ ص ۱۶۲) در ذیل آیه و برای این ادعا آورده شده است:

«نکته است که مشاهده آثار گذشتگان و اقوامی که بر اثر پشت پا زدن به حقایق راه نادر بودی را پیموده، تأثیرش بسیار بیشتر از مطالعه تاریخ آنها در کتابهاست، زیرا این اثر حقیقت را محسوس و قابل لمس می سازد.

از آنچه که در مطالعه آیات دو سوره جزء هفتم و در ارتباط با مرحله فراگرد استخراج گردید، می توان به نکات تربیتی زیر اشاره نمود:

۱. در تربیت روش های تربیتی و محتوای آموزشی، باید به فطرت آدمی توجهی واقف نمود.
۲. در تعلیم و تربیت، باید فرایند تربیت و آموزش به گونه ای تدریجی انجام شوند.
۳. برای تغییر نگرش ها و عواطف، اثر پیام های غیر مستقیم می تواند از پیام های مستقیم بیشتر باشد.

۵. بیان فلسفه احکام (متناسب با ذهن مخاطبین) می‌تواند باعث دریافت عمیق‌تر و اثر بخشی بیشتر برای یادگیری مخاطبین باشد.
۵. کشف حقایق علمی می‌تواند از طریق فریبه آزمایشی انجام شود.
۶. تنوع در بیان استدلال و وسایلی آموزشی می‌تواند دارای منافع بیشتری در جهت یادگیری مخاطبین باشد.
۷. در تربیت، ارائه الگوین به آدمی می‌تواند مفید و موثر باشد.
۸. تشویق و تنبیه در جریان آموزش می‌تواند به صورت تلفیق مورد استفاده قرار گیرد.
۹. یکی از شیوه‌های آموزش می‌تواند پرسش و پاسخ باشد. (نشاره به آیه ۱۴ از سوره انعام)

۱۰. در گزینش محتوای درسی، علاوه بر دروسی که به پرورش قوه تعقل و استدلال آدمی کمک می‌نمایند (از قبیل ریاضی، منطق، و امثالهم)، دروس تاریخ، جغرافیا، باستان‌شناسی، ادبیات، و سایر دروسی که انسان را با احوال پیشینیان آشنا می‌سازند، از جایگاه رفیعی برخوردارند.

برونداد و محصول نهایی:

منظور از برونداد و محصول نهایی در یک نظام آموزشی متفاوت است. چنانچه در مقدمه گذشت، منظور از برونداد، محصول آن نظام آموزشی گذشت، منظور از برونداد، محصول آن نظام آموزشی و منظور از محصول نهایی منافی است که فرد خارج گشته، از نظام به دنبال داشته و تأییدی را بر سیستم‌های پیرامونی اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و... خویش بر جای می‌گذارد. در این خصوص و بر اساس کنکاش در میان آیات جزء هفتم ف، تنها آیه ۱۰۰ از سوره مائده جلب توجه نموده که ملاک اساسی برای آدمی را در

ارزش حق و باطل معرفی نموده و کثرت و قلت دیگر آدمیان را ملاکی برای انتخاب انسان میدانند. در این آیه آمده است:

«به مردم (بگو: بپسندید) یا بگردد، برابر نیست، گرچه زیادی ناپاک تو را به تعجب و آزار، پس ای صاحبان خرد، از خدا پروا کنید، باشد که رستگار شوید.»

در تفسیر اختصاصی کشف الحقایق (ج ۱، ص ۵۱۹) و در ذیل این آیه آورده شده است که «ای انسان اگر چه کثرت حیثیت و افزونی جاهالت تو را به تعجب آورد از پس بدان اینها زود خداوند تعالی برابر بمقدار هستند»^{۱۱}

نکته ای که از این آیه و یا حکمت از تفسیر نور (ج ۳، ص ۱۸۴) در خصوص ارزشیابی از رویتاد و محصول نهایی نظام تعلیم و تربیت می توان دریافت نمود، عبارت است از:

۱. آیا انسان در ملائکه های ارزشی، هب حق و باطل توجه دارد و با کثرت و قلت؟ به عبارت دیگر آیا شخصیتی نقاد و شجاع برای دفاع از ارزشی های عقلانی تربیت نموده ایم و انسانی نایب و دنباله رو؟

بحث پایانی :

باید توجه خاطر داشت که قرآن به عنوان کتاب راهنمای تربیت و زندگی انسان، لازم است که به گونه‌ای کامل مورد بررسی قرار گیرد. ارتباط طولی و عرضی آیات با هم‌دگر (از حیث تقدم و تأخر نزول و تصریح و تأکید چند توبه) از موارد قابل توجه در متون تفسیری است. حال اینکه در این پژوهش، تنها آیات یک جزه قرآن و بدون توجه به سایر آیات.

منابع و مأ

۱. قرآن کریم
۲. اردوسود
۳. هفتم - انتشارات قرآنی
۴. مطهری
۵. ولف، ر
۶. از طریق نرم
۶. حسین
- تفسیر القرآن
۷. شیخ ابو ابراهیم میر باقر
۸. سیدمحمد
۹. لطفی، ۱۳۸۰
۹. محمد
- الدقائق (کشف

منابع و مأخذ:

- ۱ قرآن کریم - ترجمه الهی قمشه ای - چاپ اسماعیلیان - ۱۳۷۵
- ۲ اربوسون، الیور (۱۳۷۱) - روان شناس اجتماعی - ترجمه حسین شکر کن - چاپ انتشارات رشد
- ۳ لولائی، محسن (۱۳۷۶) - تفسیر نور جلد سوم - انتشارات موسسه در راه حق
- ۴ منتهی، مولفان (۱۳۷۶) - تعلیم و تربیت در اسلام - چاپ سیزدهم - انتشارات صدرا
- ۵ ولد و پینار (۱۳۷۱) - ارزشیابی آموزشی - ترجمه علیرضا کیانمش - مرکز نشر دانشگاهی
- ۶ عزیز زوم افراز جامع - نشر حدیث اهل البیت علیهم السلام - از تفاسیر ذیلی استفاده شده است:
- ۷ حسین بن علی محمد بن الخراسانی النیشابوری - روح الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن (تفسیر ابوالفتح رازی) - مشهد - بنیاد پژوهش های اسلامی - ۱۳۷۰
- ۸ شیخ ابوعلی الفضل بن الحسن الطبرسی - ترجمه تفسیر مجمع البیان - ترجمه سید رحیم میر باقری و دیگران - تهران - انتشارات قرآنی - چاپ اول - ۱۳۶۰
- ۹ سید محمد حسین الهمدانی - اسرار درخشان در تفسیر قرآن - تهران - انتشارات نشر ۱۳۸۰
- ۱۰ محمد کریم العلوی الحسینی الموسوی، تفسیر کشف الحقایق عن نکات الآیات و تفسیر (کشف الحقایق) - تهران - انتشارات حاج عبدالحمید - چاپ سوم - ۱۳۶۹